

על ההתשה ועל המלחמה להפסקת ביקורת ספרות

שאול ברונפלד¹

המלחמה להפסקת ההתשה

מאת: שמעון גולן

(משרד הביטחון - הוצאה לאור ומודן הוצאה לאור, 2018. מס' עמודים: 302)

התשה - המלחמה שנשכחה

מאת: יואב גלבר

(כנרת ואחרים - מוציאים לאור, 2017. מס' עמודים: 686)

בקיץ 2018, חמישים שנים לאחר פרוץ מלחמת ההתשה, התעורר מחדש העניין באותה מלחמה שכוחה. סא"ל (מיל") ד"ר שמעון גולן וסא"ל (מיל") פרופסור יואב גלבר, חייבים על כך תודה לנשיא פוטין; תקיפות חיל האוויר הישראלי בסוריה, מצד אחד, והעברת סוללות טילי קרקע-אוויר מתקדמות מרוסיה לצבא הסורי, מצד שני, עוררו רצון למצוא הקבלות בין אירועי קיץ 1970 לבין הקיץ הנוכחי ו"להפיק לקחים".

לרשות המתעניינים, ונקווה שיהיו רבים כאלה, עומדים שני ספרי מחקר חדשים, השונים בנקודת המוצא של מחבריהם ובגבולות הגזרה שלהם. שניהם חשובים מאוד ומכאן גם ההמלצה: אם יש את נפשך לדעת את מלחמת ההתשה, קרא את שניהם!

זה גם המקום להביע תודה רבה לשני המחברים, קצינים וג'נטלמנים, על שאפשרו לי לעיין בטיוטות מוקדמות של ספריהם וסייעו לי בעצות ובתובנות כשחקרתי כמה סוגיות הקשורות למלחמת ההתשה.

שמעון גולן

ספרו של גולן הוא המרוכז יותר. הוא עוסק רק במלחמה עצמה, שיאה לה השם של ספרו: המלחמה להפסקת ניסיונות ההתשה של מצרים בחזית תעלת סואץ. הספר מתמקד בקבלת החלטות בדרג שר הביטחון, הרמטכ"ל והמטה הכללי, ועיקרו הצגה וסיכום

¹ מר שאול ברונפלד הוא עמית מחקר במרכז דדו.

מקורות ראשוניים מהמדרגה הראשונה: פרוטוקולים משיבות המטכ"ל, תיקי אג"ם ומסמכים מלשכת שר הביטחון. האחרונים כוללים את סיכומי הישיבות השבועיות של השר משה דיין עם הרמטכ"ל חיים בר-לב וכן רישומי שיחות והתייעצויות אחרות של השר, כולל עם ראשת הממשלה גולדה מאיר. למטב ידיעתי, גולן הוא החוקר הראשון של מלחמת ההתשה שזכה לפרסם מחקר על-פי מכלול שלם של מסמכים מגוונים מלשכת שר הביטחון ולכן יש חשיבות מיוחדת לספרו. עם כל הכבוד לישיבות המטכ"ל, שפרוטוקולים שלהן כבר הגיעו לידי חוקרים רבים, הפורום החשוב יותר היה הישיבות של שר הביטחון עם הרמטכ"ל (לפעמים הצטרפו אליו אלופים בכירים) ועם ראשת הממשלה מאיר.

איכות המקורות הראשוניים שעליהם התבסס גולן ורציפותם הופכת את הספר לבסיס מוצק לחקר מלחמת ההתשה; הצירוף של חוקר מובהק, שחקר גם את מלחמת ששת הימים ואת מלחמת יום הכיפורים, עם מקורות ממעלה ראשונה הניב מחקר חשוב ומאלף, שכל מתעניין בנושא חייב לקרוא.

הספר של גולן כולל, נוסף על התיאורים המפורטים מאוד של הדיונים בפורומים המבצעיים והמדיניים, גם ניתוחים מבהירי עיניים, בעיקר בפרק הסיכום. נסתפק בדוגמה אחת: בסעיף "תוצאות המלחמה לאור מטרותיה" (267-273) מוצג מגוון דעות של חוקרים ושל אנשי צבא בשאלה מי ניצח במלחמת ההתשה. גולן אינו מקבל את הצהרת הניצחון של בר-לב כפשוטה, הוא מצביע, בקיצור נמרץ, שהתשובה תלויה בטווח הזמן שאליו מתייחסות התוצאות - סמוך אחרי הפסקת האש באוגוסט 1970, או מלחמת יום הכיפורים או אף הסכם השלום שנחתם ב-1978. לטעמי, עמדת גולן הייתה מתחזקת עוד יותר אילו הוסיף כי כישלונות הימים הראשונים במלחמת יום הכיפורים לא היו תוצאה בלתי נמנעת מאובדן העליונות האווירית ומקידום ההגנ"א המצרית מייד אחרי הפסקת האש. מי כגולן יודע שלצה"ל ולמצרים ניתנו כמה שנים להיערך לסיבוב הבא וכי הצד השני ניצל את הזמן טוב יותר.

בסעיף אחר, פחות בהיר, הוא טוען כי אמ"ן לא הופתע מהגעת טילי SA-3 למצרים (265-267). הוא מתפלמס עם מחקרו הראשוני של דימה אדמסקי, שתואר את "מבצע קוקוז", וזאת באמצעות הגדרה חדשה, שלא פורטה, למושג ההפתעה.

ראוי לצטט צימוק מתוך דברי דיין בישיבה השבועית עם הרמטכ"ל חיים בר-לב ביום 29.5.1970; השניים דנו במדיניות האש בתעלה, מתוך מגמה לנסות להנמיך את הלהבות שלהט באותם ימים. לדיין התברר כי על-פי פקודת הקבע של אג"ם/מבצעים יש לאלוף פיקוד דרום, אריאל שרון, רשות לירות באש ארטילרית עד טווח של 2 ק"מ מנמל פורט סעיד, שבו עגנו דרך קבע ספינות קרב רוסיות. הוא הורה לרמטכ"ל לבטל את ההרשאה באומרו: "הקומבינציה של אריק ונמל ורוסים ומרחק 2 ק"מ, אחד מהם לא ידייק - לא נצא מזה כל חיינו. כולנו מכירים מה זה אריק ומה זאת ארטילריה ומה זה 2 ק"מ ולדייק" (עמוד 204).

בסקירת ספר ראויה לשמה יש לבזוק גם קמטצוץ של טרחנות אקדמית ולפיכך אעיר שאין בספר מפה ראויה של גזרת התעלה והמעוזים. יתר על כן, גם אין הלימה בין שמות

המעוזים בטקסט לבין אלה המופיעים במפה, היחידה והלא ראויה, והכתיב של שמות האתרים איננו אחיד (נמצאו שלושה איותים של הנמל המצרי פורט ספגה). לעומת זאת, ראוי לשבח את התאריכון המפורט והשימושי שבסוף הספר.

יואב גלבר

יואב גלבר נטל על עצמו משימה רחבת היקף: הוא תיאר את ישראל בשנים שאחרי מלחמת ששת הימים ובחן עד לאן הגיעו שורשי מחדלי מלחמת יום הכיפורים הנוראה. המשימה ההיסטוריוגרפית הונעה מהחוויות האישיות שלו כצנחן שלחם בקרב הדמים בחווה הסינית וכחוקר (עוזר מדעי) בשירותה של ועדת אגרנט.² כידוע, ועדת אגרנט העדיפה לא ללכת אחורה וגלבר בא להשלים את אשר החסירה הוועדה - להתחקות אחר מה שנעשה בישראל בשלוש השנים הראשונות שאחרי מלחמת ששת הימים. הספר עוסק במהלכים המבניים מייד אחרי המלחמה, בהתבססות בשטחי יהודה, שומרון ועזה, במלחמת ההתשה בחזית המזרחית, ומתמקד במלחמת ההתשה בחזית התעלה, עד הסכם הפסקת האש. הוא סוקר את ההחלטות המדיניות, את המהלכים הצבאיים, את הפוליטיקה ואת החברה בישראל, כל זאת במקביל להתפתחויות הבין-לאומיות וליחסים בין המעצמות.

גלבר הרחיב בנושאי מדיניות החוץ והמאבקים המדיניים וגם בנושאים הקשורים להשפעת מלחמת ההתשה על דעת הקהל בישראל. כדוגמת, "מכתב השמינסטים", "מלכת האמבטיה", "פרשת נחום גולדמן", התארגנות המשפחות השכולות, בעיית השבויים ועוד. נושאים אלה חשובים להבנת ההחלטות ברמה האסטרטגית אך גם ברמה המערכתית והטקטית וטוב עשה גלבר שפרס אותם לרווחה. גלבר לא יכול היה להתבסס על מקורות ראשוניים מלשכת שר הביטחון ועל מסמכים צה"ליים אחרים, אך הוא "פיצה" על כך במסמכים מארכיון המדינה, מארכיונים בארה"ב, בפרוטוקולים של ישיבות ועדת החוץ והביטחון ושל ישיבות מטכ"ל ובחומרים נוספים מצה"ל.

הסינרגיה

ספרו של גולן מצטיין במקורות משובחים שנחשפו בו לראשונה, וספרו של גלבר חשוב בשל רוחב היריעה. גלבר הקדיש פרקים ארוכים ומפורטים לנושאים מרכזיים שגולן לא עסק בהם: ההערצה העיוורת את צה"ל אחרי מלחמת ששת הימים והתמורות בצבא ובבניין הכוח. אלה היו בלב המחאה והשיח, הציבורי והצבאי, אחרי מלחמת יום הכיפורים, ועד היום הם פצע שלא נרפא.

הספר של גולן הוא מעין הבקעה בחזית מוגדרת היטב באמצעות כוח מרוכז. הוא עשיר ומבוסס היטב וחשוב, מטיבי לכת ויודעי ח"ן יעזרו בו מאוד. הוא אקדמי ושומר על איפוק, אישי ומוסדי, גם בסוגיות כואבות (ראו להלן). הספר של גלבר הוא מעין מתקפה בחזית רחבה. גם הוא עשיר ומבוסס היטב וחשוב אך מבנהו ידידותי יותר, שיתאים גם לקוראים מקצועיים פחות. גלבר הוא דעתן מאוד ואינו מסתיר את עמדותיו האישיות, המתבססות

² בימים אלה התפרסם ספרו של גלבר, לחימת גדוד 890 במלחמת יום הכיפורים, הוצאת "מערכות", 2018.

על החומרים המחקריים וגם על חוויותיו כבן התקופה; הוא ביקורתי אך לא מתלהם ומקפיד על זהירות אקדמית.

קריאת שני הספרים יוצרת סינרגיה מאלפת ונדגים זאת בנושא הבא: גלבר תיאר בפירוט רב את "מחקר" הקצינים והחיילים המצרים שנפלו בשבי צה"ל במלחמת ששת הימים והמסקנות שהוסקו לגבי היכולות הצפויות של הצבא המצרי (עמ' 287-293). במבט לאחור ברור כי "המחקר" לא הוסיף כבוד לאמ"ן ולאנשי האקדמיה שערכו אותו. אף-על-פי-כן, מסקנותיו שנשענו על כרעי תרנגולת אומצו ללא מעצורים על ידי המטכ"ל, וראש אמ"ן, אלון אהרון יריב, נהג לצטט אותן גם בפני הדרג המדיני. התיאור של גלבר את התלהבות יריב "ממחקר" השבויים יכול להסביר את הזלזול שלו ביכולות ההגנ"א של מצרים ורוסיה, שאותה תיאר גולן. בדיון מטכ"ל ביום 12.1.1970, כשבוע אחרי התקיפה הראשונה בעומק מצרים, אמר יריב: "לצבא מצרים אין תשובה לשיטת התקיפה של חיל האוויר; גם טילי אס-איי-2 ואפילו טילי אס-איי-3 לא יועילו נגדה. גם יירוט המטוסים התוקפים לא יועיל... מה הרוסים יכולים לעשות? נניח ששימו טייסים רוסיים במטוסים - זה גם לא יענה" (עמ' 147). כן, גם ראש אמ"ן השקול והמתון נפל בפח היהרה והזלזול באויב שאותו תיאר גלבר בפירוט רב (להגנת יריב אציין כי גם בחיל האוויר לא הייתה הבנה עמוקה של המהפכה האלקטרונית שעברה הלוחמה האווירית, מאז שהחלו התקיפות האוויריות של ארה"ב בצפון וייטנאם באמצע שנות ה-60).

מה לגבי "הלקחים" ממלחמת ההתשה?

הכול מבינים שבניגוד לאמירתו של ראש הממשלה יצחק שמיר, הים כבר אינו אותו ים (הדגה נעלמה, הוא חם יותר ומזוהם יותר) וגם הערבים אינם אותם ערבים. הרוסים והאמריקאים הם לא מה שהיו פעם וגם הישראלים השתנו. סוריה איננה מצרים, ולבנון (מי היה מאמין!) ועזה הפכו לאיומים אסטרטגיים. ההחלטות לתקוף בעומק מצרים, כמו ההבנה (אחר כך) שלא כדאי להתמודד עם מערך ההגנ"א הרוסי-מצרי וכמו ההחלטה (אחר כך) לטמון לרוסים מארב אווירי ולהפיל חמישה מיג-21 שלהם, היו יפות לשעתן; אין מהן לקחים, מדיניים ומבצעיים, שכיום צריך לפעול לפיהם.

עם זאת, במלחמת ההתשה ישראל נלחמה לראשונה, במשך תקופה ארוכה, מול אויב נחוש הפועל באופן דיאלקטי. זאת גם הייתה הפעם הראשונה שבה לצה"ל לא היו הרצון והיכולת ל"מגר את האויב ולהכריעו", מצד אחד, ושלא נשקפה לישראל סכנה קיומית, מהצד האחר. מאפיינים אלה מזכירים את הסביבה האסטרטגית שבה פועלת ישראל לאחרונה ולכן יש דמיון מסוים בין ההתלבטויות היום לבין אלה שתוארו על ידי גולן וגלבר: אלו סוגי מטרות לתקוף בעומק? איך יגיבו הרוסים?³ כמה גיבוי נקבל מארה"ב? האם כדאי לבצע פשיטות קרקעיות או שניתן להסתפק בתקיפות מהאוויר? עד כמה ניתן

³ התירוץ הקלוש של הרוסים להעברת מערכות הגנ"א SA-300 לסורים, בעקבות הפלת המטוס שלהם, מזכיר את התירוץ להעביר למצרים את דיביזיית ההגנ"א בגלל ההפצצות בעומק מצרים. רוסיה של פוטין היא כבר לא בריה"מ של ברזניב אבל יש דברים בקרמלין שאינם משתנים.

להסתכן (במונחי אבדות וקרע עם ארה"ב) במבצעים השונים ביבשה ובאוויר? מה עושים מול אויב נחוש שאינו רגיש, כמונו, לאבדותיו? ועוד. השיקולים והאילוצים היום שונים מאלה שהיו לפני חמישים שנים, אך לימוד העבר, גם אם הוא רחוק, יכול לסייע יותר לחידוד החשיבה ופחות ללקחים מעשיים.

מילה אחרונה

מומלץ מאוד לקרוא את שני הספרים. גולן וגלבר משלימים זה את זה. הם גם מסכמים היטב את כל העבודות החשובות שנעשו עד כה על מלחמת ההתשה. הלוואי וירבו כמותם בישראל - במחלקת היסטוריה, במרכז דדו ובאקדמיה. יודגש שהשבחים לגולן ולגלבר אינם בבחינת הרשאה לוותר על ספריהם הקודמים של חוקרים ושל מפקדים. דימה אדמסקי, משה ביתן, זאב אלמוג, יעקב בר סימן טוב, זאב דרורי, אברהם זהר, מוצטפא כבהא, חיים נדל, דן שיפטן ודני שלום - כל אחד מהם מוסיף מידע, צבע ותובנות על המלחמה הארוכה ביותר, שקדמה למלחמה הכואבת ביותר.